

Genealogija psihologije posameznika in psihosocialnih praks - model drugačnega branja psihologije

ZORA RUTAR ILC

POVZETEK

Rekonstruirati nameravamo okoliščine, tako diskurzivne, kot socialno praktične, v katerih se je porajala psihologija posameznika. Le-to zaznamuje konceptualiziranje posameznika, umeščena v distribucijo vseh predstavnikov njegovega razreda in zatorej merljivega z ozirom na normo.

Vzporedno bomo pretresli tudi nastajanje drugega pomembnega sklopa psiholoških konceptov in praks - socialno psihološkega.

Ob obeh primerih bomo skušali nakazati metodološki model za drugačno branje psihologije, ki prekinja z obravnavanjem psiholoških konceptov in konstruktov kot realno obstoječih, psiholoških praks pa kot samoumevnih in zato ne-vprašljivih.

ABSTRACT

THE GENEALOGY OF THE INDIVIDUAL PSYCHOLOGY AND PSYCHOSOCIAL PRACTICES - A MODEL FOR DIFFERENT READING OF PSYCHOLOGY

We intend to reconstruct the discursive and social practical circumstances in that individual psychology was born. This one is marked by conceptualising individual as placed in the distribution of all representatives of his group. Thatfore he can be measured with respect on the norm.

We will also discuss about bringing up another important corpus of psychological concepts and practices, that is social psychological one.

By this examples we'll try to show a metodological model for different reading of psychology that replace treating of psychological concepts and constructs as real existing and psychological practices as selfunderstanding, thatfore unquestionable.

Prevladujoče pisanje zgodovine psihologije in njenih interpretacij, ki ga ponujajo psihologi sami, nastajanje psihologije praviloma rekonstruira kot linearno napredujoč proces, ki od metafizične filozofske misli napreduje prek bolj empirično orientiranih študij opazovanj otrok (zlasti biologov) vse do vznika znanstvene psihologije, utemeljene v izmerljivosti in številčni zastavitvi svojega predmeta.

Tako retrospektivo označuje kumulativen pogled, ki "prispevke" in vplive različnih avtorjev h korpusu vednosti o psihi razvrsti v niz, ki ga nato z odločilnim posegom - uvedbo znanstvene metode, eksperimenta - prešije v novo znanost - psihologijo.

Nastajanje psihologije je iz takšnega zornega kota videti teleološko: kot bi "pravi" predmet psihološkega spoznavanja psihologije uspelo ustrezno definirati po vrsti nerodnih, ne docela uspešnih, a vendarle zaslužnih poskusov približevanja.

Šlo naj bi potemtakem za proces, ki ga ženejo povsem spoznavni nagibi, brez da bi se jih dotaknile banalnosti vsakodnevnih praks. Te v takih interpretacijah nastopajo le kot dobrodošla naključja kaljenja znanstvene misli.

Zasluge avtorjev, ki jim pripisujemo status začetnikov (pri različnih avtorjih za isto področje pogosto različnim), so vrednostno opredeljene; o njih pravimo, da so spodbudili, odkrili, si prizadevali... oni sami pa so največkrat oklicani za "očete" (Thorndike za očeta pedagoške psihologije, za očeta mentalnega merjenja nekateri avtorji oklicujejo Galtona, drugi Bineta, Wundta pa za očeta znanstvene psihologije...), kar daje slutiti njihovo dobronamernost.

Stranpota, nedoslednosti in druge metodološke pomanjkljivosti, ki jih zaradi očitnosti ni moč spregledati, dobrohotno pripoznamo kot nujni proizvod njihove nedoraslosti, ki pa je naposled kljub vsem pomanjkljivostim vendarle privedla k resnici.

Namesto branja, ki bi prav iz motenj razbiralo logiko samega pojava, so napake videti odvečne, naključne, čeprav ne nujno škodljive.

Enostranosti in pretiravanja tako pojmovane znanstvene misli odpustimo v imenu koristnosti glavne ideje in jih ne ugledamo kot sestavni del te - naknadno izdvojene in mistificirane - ideje. Tako nastaja mit o očiščevanju znanstvenega spoznanja kot vedno bolj korektnega zastopnika predmeta te znanosti, za katerim tiči verjetje v korespondentnost znanstvene misli in njenega realnega objekta.

To stališče je zavezano tradiciji, ki videno predstavlja kot bolj ali manj korekten odraz realnega. Podatki in dejstva naj bi bili odraz stvari samih in od preciznosti metode je odvisna ustreznost odražanja, stopnja njenega ujemanja z realnim. Izboljševanje metode zato služi približevanju resnici o objektu v realnosti. Predpostavljeno objektivna metoda je njen porok. Raziskovalni proces naj bi realnost odkrival in opisoval. Znanstvena misel pa naj bi se pomikala od ničelne točke spoznanja proti resnici z zbiranjem vedno novih informacij in ob izpopolnjevanju metod za njihovo odkrivanje.

Namesto takšnega teleološkega, na mitu o linearno napredujoči znanstveni misli, odkrivajoči resnico, zasnovanega pisanja zgodovine psihologije, bomo rekonstruiranje nastajanja nekaterih ključnih psiholoških konceptov in praks, ki oblikujejo današnjo psihologijo, zastavili genealoško. Opozorili bomo na pogoje njihove pojavitve in pokazali, da vsak diskurz nastaja v specifičnih diskurzivnih okoliščinah, ki vplivajo na način konceptualizacije in na poskuse reševanja določenih družbenih problemov.

Za izgradnjo metodološkega modela za drugačno, v tem primeru genealoško branje psihologije, se bomo oprli na Nicholasa Rosa, Vennovo in Jacquesa Donzelota. Nicholas Rose v svoji "zgodovini" psihologije posameznika v Angliji od 1869. do 1939. pokaže, kako je nastajanje psihologije posameznika neločljivo povezano s socialnimi praksami, ki so skušale obravnavati določene družbene probleme in z diskurzi, s katerimi so v obojestranskem odnosu soomogočanja. Psihološki diskurz se je izoblikoval ob določenih načinih razmišljanja o populacijskih problemih, degeneraciji in dednosti ter z njimi povezanega problema slaboumnosti v splošnem vzdušju prizadevanja za učinkovite načine upravljanja s populacijo.

Na Rosovo osvetlitev pogojev, v katerih se je porajala psihološka koncepcija statistične norme, bomo navezali analizo Vennove, ki pokaže, v kakšnih diskurzivnih praksah so se na statistične norme prilepile specifične konkretne vsebine.

Donzelot pa se ne ukvarja neposredno s psihološkimi koncepti in praksami, pač pa osvetli porajanje različnih praks skrbi za prebivalstvo in jim sledi na poti njihove transformacije v sodobne oblike psihosocialne pomoči.

Zgodovini humanističnih vednosti in iz njih izhajajočih praks, kot jih pišejo omenjeni avtorji, je moč pripisati oznako genealogija. Avtorji ne skrivajo navezave na Foucaultov konceptualni okvir, zato ga bomo najprej v grobih potezah očrtali. Ob tem bomo pokazali, da se je moč s tako zastavljeno "teorijo znanosti" ogniti tako korespondenčnemu pojmovanju znanosti kot diskurzivnemu determinizmu, pastema, v katerih vzajemnem nasprotovanju se največkrat vsiljuje razmislek o razmerju med vednostjo in "realnostjo".

FOUCAULTOVA GENEALOGIJA VEDNOSTI NAMESTO EPISTEMOLOGIJE

Prav Foucault je problem statusa znanstvene vednosti zastavil z veliko zadržanostjo do možnosti objektivnosti, neprotislovnosti in koherentnosti znanstvene misli, onstran okvirov večjega oz. manjšega ujemanja spoznanja z realnostjo, ki jih sugerira prej predstavljena perspektiva. Namesto o znanostih je govoril o raziskovanjih, diskurzih in o vednostih, ki si prizadevajo za status znanstvenosti. Govor o znanosti namreč po njegovem mnenju predpostavlja "epistemološki prelom", neposreden rez med znanostjo in njeno ideološko predzgodovino, ki se Foucaultu ne zdi mogoč: znanost se ne more oddaljiti od prepletenosti z drugimi diskurzi, praksami in institucijami, ki jih držijo. *"Zato je Foucault prej neke vrste anti-epistemolog: znanosti hoče pokazati njene skrite predpostavke, nikoli ne verjame njeni lastni iluziji o prelomu."* (Dolar, spremna beseda k Foucault, 1991, str. XV.) Zgodovina nastajanja diskurzov vednosti je kompleksno povezana z zgodovino institucij, oblastnih ustanov in praks.

Foucault demistificira razsvetljensko verjetje v napredujočo naravo znanosti in v njene humanizirajoče zmožnosti z zaobrnitvijo pogleda na znanost kot na progresivno spoznavanje in obvladovanje zakonitosti narave in zgodovine: zgodovina znanosti je zgodovina proizvodnje njenih objektov (prim. npr. Močnik, v spremni besedi k Foucault, 1984, str. 311). Ti postanejo predmet institucionalnega obvladovanja: nadzorovanja, segregiranja, reguliranja, normaliziranja.

Zlasti družbene vede so tiste, ki s svojimi diskurzi in praksami podpirajo konstruiranje aparatov in institucij, torej t.i. družbenega. Produkcija diskurzov je neločljivo povezana s produkcijo subjektivitete. Sociološko pojmovanje družbe, ki napoteva na neodvisno dano entiteto, ki naknadno deluje na posameznika (prek socializacijskih, akulturacijskih mehanizmov...) postane vprašljiv (Henriques et al, 1984, str. 106).

Mnogi kritiki, ki Foucaultu očitajo diskurzivni determinizem, merijo prav na teorijo diskurza. Po tej naj bi se ne bilo moč sklicevati na nič izven diskurza, realno pa naj bi obstajalo v meri, do katere ga lahko opiše diskurz. Sami menijo, da naj bi v nasprotju s tem obstajali nereduktibilni realni procesi, ki podčrtujejo, kaj naj se pojavi v diskurzu, resnico pa bi bilo moč preveriti neodvisno od diskurza.

Henriques skuša pokazati, da je to optika kritikov samih in da prav Foucaultova teorija dilemo ujemanja diskurza z realnostjo razrešuje zunaj tako zastavljene opozicije. S tem naj bi se Foucault odrekel tudi epistemologiji, ki je po njegovem prav

tako zavezana dokazovanju (ne)legitimnosti znanstvenih spoznanj in zastavlja vprašanje resnice ločeno od vpliva javnega, katerega direktno vpletenost v politiko zanika (prav tam). Legitimiteto znanstvenega spoznavanja se preverja "ob normah znanosti, kot jih je definiral pozitivizem, torej s samimi znanstvenimi standardi," (prav tam). Epistemologizacija ostro loči preverjano vednost od ideologije zdravega razuma. Henriques zato namesto epistemologije (npr. Husserla in Popperja) priporoča Foucaultovo metodo rekonstruiranja produkcije vednosti, dovzetne za učinke politike. Vprašanje intencionalnosti spoznavajočega-akterja nadomesti s preučevanjem delovanja subjektov v produkciji vednosti in z analizo učinkovanja diskurza v produkciji vsakodnevnega socialnega in materialnega življenja (prav tam, str. 112). Produkcijo vednosti je moč ugledati kot del vrste družbenih praks. Znanosti ne vzpostavljajo sklicevanje na izčističen sistem stališč o realnosti, pač pa je njeno nastajanje neločljivo povezano prav z materialnostjo, katere zgodovinski produkt je.

"Odnos vednosti do realnega je torej vprašanje, povezano s specifičnostjo dane konjunktive dogodkov, ne pa splošno epistemološko vprašanje, ki zadeva zagotovila, pravila in logične procedure... Zgodovina je zmeraj vprašanje, ki uvaja rekonstrukcijo učinkov znotraj nekega diskurza, upoštevajoč sledove ostalih diskurzov in materialnih praks, s katerimi je v zapletenem odnosu sooblikovanja." (Prav tam, str. 114.)

Ustreznost se ne nanaša več na dejstva ali na sama notranja pravila znanstvenih disciplin, ni več izražena kot približevanje resnici, ampak kot del režima resnice in politike resnice. Zgodovina se izkaže kot "organizacijski moment" znanstvene resnice, kajti kriteriji resničnosti in (ne)pravilnosti niso neodvisni od družbenih norm, ki prevladujejo v določenem času in prostoru.

Tudi nastajanje psihologije gre torej misliti kot del procesov, ki oblikujejo celotno družbo. Namesto razbiranja vse večjega napredka psihološke misli ob predpostavljenem, z objektivnostjo in vrednostno nevtralnostjo motiviranem iskanju resnice, moramo rekonstruirati zgodovinske pogoje same možnosti njenega vzpostavljanja, zgodovinske okoliščine, ki so vplivale na oblike in prakse pojavitve.

Psihološki subjekt se nam s tega gledišča ne razkrije kot vnaprej dani in šele nato odkrivani objekt, ampak kot proizveden v mreži širših socialnih praks in diskurzov. Gre za "zgodovino psihologije, ki se osredotoča na njene pozitivnosti, na pozitivno skonstruirano, na vprašanje, pod katerimi pogoji se to dogaja, v odnosu do katerih disciplin in kot odgovor na katere teoretske in praktične probleme, s kakšnimi učinki tako za produkcijo diskurza psihologije, kot za normalizacijske prakse." (Venn, v Henriques et al., 1984, str. 120.) Psihologija in psihološki objekt - subjekt sta torej proizvedena. Isti subjekt je hkrati objekt znanstvenega diskurza in tarča administracijskih in regulacijskih aparatov.

DRUGAČNO BRANJE NASTAJANJA PSIHOLOGIJE POSAMEZNIKA

Začetki psihologije posameznika so tesno povezani s koncepti in praksami mentalnega merjenja. Ta, za psihologijo eden najpomembnejših konceptov se ob natančnejši osvetlitvi okoliščin njegovega nastajanja izkaže kot proizveden. Z razgrnitvijo povezanosti individualne psihologije z mentalnim merjenjem, le-tega pa s širšim spletom okoliščin, ki so jim botrovala prizadevanja za reguliranje prebivalstva, je moč stopiti za samoumevnost teh konceptov in praks, v kakršni se nam običajno ponujajo.

Naslov Rosove študije *Psihološki kompleks; psihologija, politika in družba v Angliji, 1896-1939* priča o njeni teoretski usmerjenosti: zgodovine moderne angleške psihologije ne piše kot "tih in refleksiven" akademski projekt, ki bi psihološke nauke

apliciral na praktične probleme, ampak pokaže, kako so bile psihološke ekspertize globoko vpletene v administrativne in reformne prakse svojega časa.

Psihologija, ki jo rekonstruirala Rose, je namesto splošnih zakonov delovanja človeške psihe, ki jih je skušala odkrivati psihofizika, kot svoj objekt postavila specifične mentalne kapacitete in lastnosti posameznikov. S tem se je odločilno povezala z ugotavljanjem variacij med posamezniki in se uveljavila kot dispozitiv za njihovo razlikovanje in merjenje.

Psihologija posameznika torej ni nastala v laboratoriju ali s čisto abstrakcijo, ampak se je oblikovala skozi prakse, katerih objekt je bilo prepoznavanje in administriranje nenormalnosti. Pogoje, ki so omogočili psihologijo posameznika, gre iskati v zgodovini praks, tehnik in institucij in v oblikah vednosti, ki so jih osmišljale. Neločljivo je bila povezana s prevladujočimi zahtevami družbe do slaboumnih, nepriklagenih mladostnikov, neučinkovitih delavcev in mladoletnih prestopnikov (prav tam, str. 6).

Ob tem Rose posvari pred drugo skrajnostjo, v katero bi lahko pripeljalo upoštevanje širših družbenih pogojev pri nastajanju psihologije: psihološka vednost zanj namreč nikakor ni zgolj njihova preprosta posledica.

"Omogočili so jo določeni načini razmišljanja o populaciji, statistiki, evoluciji in dednosti, določene teorije o naravi, izvoru in obravnavanju mentalne patologije in določene koncepcije o vlogi in objektih dobrega upravljanja in zakonov ekonomskega in socialnega življenja. Analiza teh pogojev je potrebna, če hočemo razumeti, kako so psihološke koncepcije individualne variabilnosti odigrale svojo vlogo v tehnikah družbenega administriranja." (Rose, prav tam, str. 7.)

Nastajanje psihologije posameznika Rose razbira kot neločljivo povezano z evgenično strategijo, utemeljeno v novem načinu pojmovanja populacije in variacij med posamezniki. Njen najvidnejši predstavnik Galton je v prizadevanju za boljše poznavanje populacije, zlasti pojava degeneriranosti v njej, preoblikoval teorijo dednega prenosa v termine individualnih razlik in norm, kar je omogočilo vrednotenje posameznika glede na mesto, ki ga zavzema znotraj distribucije zmoglosti vseh pripadnikov populacije. S tem je artikuliral sistematizacijo povezav med *kapacitetami* (capacities) posameznika in *kakovostjo* (in s tem učinkovitostjo) populacije. Izraz in merilo slednje so postale prav kapacitete. Ugotavljanje le-teh je zadobilo status ključnega orodja za reguliranje kvalitete populacije in je prešlo v domeno psihologov - pionirjev mentalnega merjenja. Diskurz psihologije posameznika se je odslej osredotočal predvsem na vprašanja mentalnega merjenja, sprva intelektualnih kapacitet, kasneje pa tudi drugih psiholoških konceptov: temperamenta, osebnostnih potez, razvojnih kapacitet... (več o tem prim. prav tam, str. 56-75)

ROJSTVO RACIONALNEGA SUBJEKTA, ALI OD KOD PSIHOLOŠKIM PRAKSAM NORME

Če Rose opozori, da je psihologija posameznika dobila zalet šele s konceptualizacijo norm, pa Vennova pokaže, kako so se na statistično konceptualizirane norme (kot jih je priskrbel Galton, uporabili pa pionirji mentalnega merjenja) navezale specifične vsebine, ki jih opredeljujejo (Henriques et al., 1984). Kljub izpeljavam, ki se zaradi ambicioznosti prehitrega posploševanja zdijo nekoliko problematične, pa je njen prispevek dragocen, ker navezuje artikulacijo norm na subjektivnost, utemeljeno v razumu, kot so jo favorizirali prevladujoči filozofski tokovi

prejšnjih stoletij. Zastopnike te subjektivnosti pa se je izpeljalo iz arbitrarnosti zdravega razuma.

Za vzpostavitev sodobne psihologije je odločilna koncepcija enotnega in racionalnega subjekta, ki je poenotila in organizirala psihološki diskurz. Psihologija se je od vsega začetka razglašala za znanost uma in njegovih manifestacij.

Vennova diskurz razumnega subjekta demistificira kot zgodovinsko nujen. Z razgrinjanjem diskurzivne mnogoterosti, v kateri je diskurz, ki privilegira racionalni subjekt, obstojal le kot eden med mnogimi diskurzivnimi zastavitvami, pokaže, kako je nato v določenih okoliščinah in pod določenimi pogoji izšel kot dominanten.

Nova razlagalna struktura, ki je vpeljala kot merilo vsega Razum in Subjekt-razuma, je nadomestila dotlej prevladujočo, zasnovano na oznakah in reprezentacijah idej od Boga vsajenih v svet, z iskanjem gotovosti v razumu. Ta je postal vir vednosti in resnice, vodilo modernega filozofskega logosa (prim. Venn, v Henriques, 1984, str. 134 in 135).

"Rojstvo modernega subjekta je povezano s koartikulacijo treh tem: matesis, mehanicizma in modernega Razuma s subjektom-Razuma, okrog katerega se je oblikoval konceptualni okvir za razumevanje sveta." (Prav tam, 135.)

Vennova pripiše "zasluge" za implikacije, ki jih je bilo moč razbrati iz Descartove teorije, v odločilni meri njemu samemu: "S prakso Descartovega dvoma se je pričelo iskanje nove gotovosti in novega Razuma... Razum sam postane vir vednosti in resnice... Tako se teme razuma in Subjekta-Razuma najjasneje pojavijo z Descartesom." (Prav tam.)

Po mnenju Vennove je nova subjektivnost, utemeljena v razumu, parcialna. Sovpada s subjektom znanosti pozitivistične ideologije znanosti. Konsistentna naj bi bila tudi z "racionalnim subjektom kapitalistične ekonomske izmenjave". Kartezijska redukcija koncepcije subjekta na abstraktne zakone izračunljivega stroja se, meni Vennova, ujema s tehnikami discipliniranja in treniranja, ki povečujejo kapacitete in produktivnost telesa (prav tam, str. 141).

Kljub prevladujočemu diskurzu racionalnosti pa so zamisel o direktnem preučevanju in merjenju mentalnih procesov omogočile šele predpostavke o "materialnem", biološkem statusu uma. Ta premik v označevanju subjekta se je zgodil z Darwinovo evolucijsko teorijo, ki je vpeljala naturalizacijo razuma in uma v nasprotju z dotedaj prevladujočo koncepcijo enotnega človeka, ki je implicirala nespremenljivost narave človeških bitij in družbe (prav tam, str. 143).

Konceptualizacija mentalnih procesov in njihovih karakteristik se je zgledovala pri biologih. Označevanje individualnosti posameznika kot mislečega, delujočega in čutečega subjekta se ni spremenila, nova pa je njihova osnova: prej človeku imanentne, v duhovni usodi zapisane značilnosti, so odslej utemeljene v naravnih procesih. Človeški subjekt je postal "biologiziran", njegova individualnost, pripoznana kot naravno stanje eksistence, pa normalna (prav tam, str. 145).

Psihologija je odslej povezovala biološki diskurz z vsemi ostalimi, ki so se ukvarjali z individualnim. Posameznik je konceptualiziran kot specifični primerek, ki deli splošne značilnosti z vso populacijo, na partikularni ravni pa ga konstituirajo individualne variacije. Normalni subjekt je torej konstituiran kot model, ki zastopa norme, ki pa izvirajo "iz misteriozne jasnosti zdravega razuma in so prevedene v dejstva s kvantifikacijo" (prav tam, 1984, str. 130). Kot merilo normalnega je namreč ustoličen neproblematični racionalni individuum, moški Evropejec, homo rationalis in homo economicus (prav tam). Norme, ki psihologiji služijo kot opora, so njen lastni proizvod, konstrukt, konsistenten s prevladujočo obliko družbenega. Odstopanja od norm pa si pod oznako patološkega prislužijo status tarče normalizacijskih postopkov.

Psihologija zvezo predpostavk o mentalnih procesih z oznakami individua, utemeljenimi v administriranju in ekonomskih kalkulacijah, interiorizira. Normalni subjekt identificira s subjektom racionalnosti, specifično zgodovinsko proizvedenim. V nevrprašljivem privzemanju racionalnega subjekta brez preteklosti kot vnaprej danega, psihologija ignorira zgodovinske specifičnosti lastnega konstituiranja, meni Rose.

"Formiranje psihologije individua - z njenimi objekti, koncepcijo norm in normalnosti, tehnikami merjenja in socialnimi aspiracijami... je s tem, ko je ponudilo osnovo, na kateri se je psihologija lahko konstituirala kot učinkovita socialna realnost - omogočila drugim načinom razmišljanja, preiskovanja in eksperimentiranja, nanašajočih se na dušo, da se ločijo od disciplin filozofije, logike, estetike, metafizike, medicine in biologije in se priključijo novi disciplini - psihologiji." (Rose, 1985, str. 226.)

Rose skuša v svoji zgodovini pokazati - sklicujoč se na Canguilhemovo študijo o normalnem in patološkem, da je konceptualizacija psiholoških norm in distribucij značilnosti zgrajena na trhejših osnovah kot medicinske norme.

Biološki in medicinski diskurz kot vednost o življenju temeljita na predpostavkah o življenju kot normativnem procesu. Njegova normativnost je utemeljena v procesih homeostaze in samoregulacije. Normalnost ustreza zdravju, to pa ni numerična kategorija, ampak njegovo fenomenologijo označuje odsotnost motenj, "življenje v tišini organov". Bolezen, negativna vrednost glede na normativno, zdravje, je hkrati pozitivna vrednost za vednost o življenju.

Canguilhem razlikuje med vednostmi, utemeljenimi v koncepciji norm, ki izvirajo iz normativnosti objekta samega v nasprotju s psihologijo, ki norme za svoj objekt izpeljuje na drugačen način.

Res je, da se tudi medicina opira na statistiko bolezni, katere pogoji možnosti so nastopili s pojavom klinike, kot je pokazal Foucault. Vendar pa diagnostične indikatorje v medicini odlikuje dvojna normativnost: normativnost je utemeljena v homeostatičnih mehanizmih telesa samega, statistično metodo pa se je nanjo naknadno apliciralo, ne pa skonstruiralo. Psihologija pa konceptualizira svoj objekt prav iz statistične normativnosti populacije. Njene norme niso izpeljane iz življenja, ampak iz zakonitosti velikih števil. Vednost o posamezniku se "ne opira na koncepcijo psihe, na njene procese in homeostatične mehanizme, zakone razvoja in nenormalnosti... ampak je zasnovana na metafizični kvantifikaciji značilnosti in zakonov variacij v populaciji." (Prav tam, str. 229.)

Individualna psihologija nato statistično dobljene norme variacij poveže s socialnimi normami in pričakovanji. Nenormalno psihologije zato ni sama motnja psihičnega, ampak odstopanje od normativno postavljenih kriterijev, ki jih skonstruirajo določeni socialni aparati. Šola, sodišča, policija in vojska so psihologiji individua podtaknili tiste, ki naj bi se jim pripisalo, da so ne-normalni (prim. prav tam, str. 228 do 230 in Canguilhem, 1980, str. 48 do 50).

DONZELOT VERSUS ROSE

Obsežno genealoško analizo o tem, kako sta postali družina in šola s prenašanjem državnih norm v sfero privatnega temeljni oporišči državnega upravljanja s populacijo, je izpeljal Donzelot (1979). Urejanja populacije ne pojmuje več le kot uveljavljanje zakonov za vzdrževanje reda in miru, ampak kot bolj subtilno poseganje v vsakdanje življenje ljudi v imenu zagotavljanja večje kvalitete njihovega življenja (prim. Donald, 1992, str. 151). Ker v današnji humanizirajoči perspektivi praks upravljanja z družinami skorajda ni več moč ugledati njihovih morebitnih "stranskih" učin-

kov, ki bi lahko bili posledica tovrstne skrbi, bomo, opirajoč se na Donzelota, v grobih obrisih nakazali razvoj nekaterih konceptov in praks psihosocialne pomoči, katerih nosilki sta danes v pretežni meri psihologija in socialno delo.

Donald opozarja (prav tam), da je treba biopolitiko, kot jo predstavlja Donzelot, brati na ozadju francoskega konteksta, kulturnega razcepa med starim režimom in postrevolucionarno meščansko družbo torej. V Angliji so te spremembe potekale drugače. Bolj so se navezovale na rast industrijskega kapitala na račun zemljiške buržoazije, na industrializacijo in urbanizacijo.

Te razlike so opazne tudi iz primerjave Donzelotove analize z Rosovo, ki pokaže, da avtorja naredita različne interpretativne poudarke, predvsem pa se razlikujeta v časovnem umeščanju posameznih premikov.

Rose osrednji poudarek v svoji analizi podeli pomenu, ki so ga imele spreminjajoče se strategije in koncepti upravljanja s populacijo na oblikovanje psihologije posameznika. Pomemben rez vidi v rekonceptualizaciji problemov moralnega reda v termine degeneriranosti in dednosti v drugi polovici in proti koncu 19. stoletja. Od tu sledi prizadevanjem za izpopolnjevanje mentalnega merjenja kot predpostavljeno najučinkovitejše tehnike ugotavljanja razlik med posamezniki v terminih (ne)normalnosti. Ob rob izzvenevanju evgeničnih prizadevanj, ki naj bi jim znanstveno osnovo priskrbelo prav mentalno merjenje, postavi obnovitev higienskih prizadevanj, tokrat usmerjenih na družino in skrb za mentalno blagostanje.

Donzelot pa svojo analizo prične v 18. stoletju, kamor umesti pričetek sistematične skrbi za otroke. Ko nato sledi tem praksam v 19. stoletje, osrednjo pozornost namenja filantropskim pobudam za moraliziranje prebivalstva. Ob koncu stoletja zazna njihov umik oz. vikorporiranje v državno regulativo. Ta se je v nizu svojih praks oprla na psihiatrijo, socialno delo in psihološke teorije, ki so postopke državnega poseganja v privatno navidez humanizirale in s tem prikrile prisilno naravo tako zasnovanega normaliziranja. Hkrati so se ti diskurzi in prakse izpopolnjevali in preoblikovali prav prek svoje "eksploatiranosti". Kot posebno učinkovito za t.i. "družinsko-šolski aktivizem" v času med vojnoma pa identificira psihoanalizo.

Pri primerjavi obeh avtorjev pa ne gre pozabiti, da se razlikujeta v predmetu preučevanja, ki ga pri obeh razkrivata naslova njunih analiz: Rose raziskuje t.i. psihološki kompleks, kompleksnost pogojev torej, v katerih se je oblikovala psihologija posameznika, Donzelot pa prakse upravljanja z družino. Če pri tem trčita na iste tokove, to potrjuje tezo o neizoliranosti in tesni povezanosti praks, konceptov in diskurzov, ki so koeksistirali v določenem obdobju.

Rose se torej osredotoča na koncepte in prakse, ki so se razvili ob soočanju s predpostavljeno ogroženostjo populacije in nacionalne učinkovitosti, kot na pogoje za nastajanje psihologije posameznika in mentalnega merjenja kot njenega modela, Donzelotova pozornost pa v večji meri velja kontinuiteti upravljanja z družinami in naposled skozi, pri čemer je postopoma čutiti vse večji vpliv "pomagajočih" strok, zlasti psihiatrije, psihologije in socialnega dela.

Donzelotova analiza za razliko od Rosove na prvi pogled nima veliko skupnega z nastajanjem psihologije. Vendar pa je v potezah sprva privatne, naposled pa državne skrbi za blagostanje državljanov, v načinih poseganja v vsakdanje življenje družin in v praksah reguliranja, kakršne razgrinja Donzelot, moč zaslediti podobnosti z današnjimi praksami upravljanja z družinami, katerih ekspozitura so socialni delavci in psihologi.

"POMOŽNE" VEDE UTRDIJO ŠOLO IN DRUŽINO KOT DISPOZITIV ZA UPRAVLJANJE S POPULACIJO IN POSAMEZNIKI

Od sodobnih psihosocialnih strokovnjakov so si v državna prizadevanja za reguliranje in moraliziranje prebivalstva in posameznikov prvi utrli pot socialni delavci in psihiatri.

Njihova promocija na tem področju sovпада z utrditvijo sodišč za mladoletnike, ki so rezultat humaniziranja sodnih postopkov, zlasti za otroke in mladostnike.

Z nastankom mladinskega sodišča sta se vsebina in forma sodnega preizkusa bistveno spremenila. V postopku sojenja so postali odločilnega pomena rezultati socialne preiskave (social inquiry) in psihiatričnih klasifikacij. Obramba je povzemala za eksperti, tožilec pa se je zaradi socialne redifinicije svoje funkcije znašel v obrobni vlogi, dolžan predlagati le zaščitne mere v terminih prevencije. Sodnik naj bi se za kazni odločal selektivno, upošteva okolščine storilčevega življenja in njegovo osebnost. S posegom pomožnih strok v sodni postopek se je obzorje sodnega razširilo, vključujoč vse možne mere korekcije (Donzelot, 1979, str. 109).

Kot si je socialna preiskava, ki so jo izvajali socialni delavci, mesto v sodnih postopkih zagotovila, ker so sodniki potrebovali zanesljive podatke o stanju družine in njihovo nadaljnje reguliranje, tako si je psihiatrična ekspertiza utrla pot v sodno, zahvaljujoč potrebi po ugotavljanju storilčeve odgovornosti. S pripustitvijo psihiatrične vednosti v sodne postopke, ki je korelirala tudi s splošno povečanim zanimanjem za probleme otrok in zgodnje odkrivanje in obravnavanje njihove problematičnosti, se je sodna funkcija postopoma zožila na izrekanje s psihiatrično ekspertizo podprtih priporočil za reedukacijo.

Disciplinska perspektiva se je iz skritih in zaprtih prostorov preusmerila na velik del socialnega življenja in za to uzurpirala pomožne stroke: psihiatrijo, socialno delo in psihologijo.

Tudi Rose izpostavi kot enega pomembnih rezov v pojmovanju in preprečevanju patologije usmeritev pozornosti psihiatrije in psihologije na mentalno patologijo pri otrocih.

Neohigienske strategije, ki so si v konkurenci z evgeničnimi na začetku dvajsetega stoletja izborile prvenstvo nad uravnavanjem življenj posameznikov, so se osredotočale predvsem na družine. Z novo definiranimi zdravstvenimi normami so zdaj neposredno merili na otroke oz. na postopanje mater z njimi. Te so zajeli v obširne razsvetljevalne kampanje, prek katerih so jih izobraževali, apelirali na njihovo zavest in jim nudili konkretne nasvete, zdravstveni nadzor otrok in pomoč.

V neohigienskih strategijah javno zdravje ni bilo pojmovano kot pasivno in reaktivno stanje teles, izpostavljenih kampanjskim izboljšavam okolja, ampak kot pozitivna vrednota (Rose, 1985, str. 147).

Promocija zdravja kot osebne vrednote in odgovornosti je zajela tudi sfero mentalnega in vplivala na konceptualizacije mentalne patologije in družbenih odgovorov nanjo. Skrbi za mentalno blagostanje je znotraj neohigienskih strategij pripadla odločilna vloga. Prav z njo naj bi zagotavljali zaželene attribute populacije. Transformacije so zato zadele tako pojmovanje, kot obravnavanje t.i. norih.

Odkrivanje motenj v zgodnjem otroštvu je zadobilo preventiven pomen. "Prakse preiskovanja, diagnosticiranja in reformiranja neprilagojenih in delinkventnih otrok, ki so se razvile med 1920. in 1931. letom, so zasnovala novo koncepcijo družine,

tipov problemov in naravo intervencije." (Rose, prav tam, str. 176.) Otrokovo nepri-lagojenost so vse bolj dojemali kot simptom psiholoških pogojev, ki so izvirali iz otrokovih družinskih okoliščin. Psihologija posameznika si je v povezanosti s so-diščem omogočila poseganje v vedenjske motnje otrok. Za svoje posege je ustanovila tudi posebne ustanove, klinike za vodenje otrok (child guidance clinic).

Diskurzi, ki so se porodili ob neohigienskih prizadevanjih z začetka 20. stoletja, so le-tega postopoma preobrazili in ob novih konceptualizacijah so se pojavile tudi drugačne prakse.

V Evropi sta si v 20-ih letih pri opredeljevanju in diagnosticiranju otroške mentalne patologije prizadevala za prvenstvo dva diskurza. Psihiatričnemu, ki je še vedno nihal med naslanjanjem na nevropatško strukturo v terminih perversnosti in vplivi okolja, je pričela konkurirati psihoanalitična paradigma. Ta je z "radikalnim rezom v koncepciji psihe, ki je emocije, želje in akcije povezoval s tridimenzionalnim prostorom, organiziranim okrog instinktivne energije, kanalizirane v adaptivne in maladaptivne oblike otrokovih izkušenj družinskih relacij" (Rose, prav tam, str. 181), klasično psihiatrijo, kompromitirano z institucionalnimi škandali in z nezmožnostjo prilagoditi se novim zahtevam po drugačnem dojemanju vloge družine, potisnila v ozadje tudi na področju konceptualiziranja mentalne patologije otrok.

Kljub temu da so si prvenstvo v definiranju patologije in s tem objektov reguliranja ter praks za zagotavljanje le-tega delili različni diskurzi, pa so šolo in družino, z materjo kot njeno oporo, ohranili tudi v povojnem obdobju kot centralne za upravljanje s subjekti. Tako Walkerdinova v delu *Democracy in the Kitchen* pokaže, da je modus materinstva eden odločilnih tako za reguliranje žensk samih, kot njihovih otrok.

Z znanstveno priskrbljenimi utemeljitvami določenih vzgojnih postopkov in celo načinov "gospodinjenja" naj bi domače prakse ne zagotavljale le spodbujanje intelektualnega razvoja otrok, ampak poskrbele tudi za proizvodjanje demokratičnih, racionalnih državljanov. V tem kontekstu se permanentno patologizira kot represivno in neobčutljivo delavsko mater in se jo regulira po vzoru "vzgojno bolj občutljivih" meščanskih mater.

Walkerdinova se ogne pasti rehabilitiranja delavskih mater kot nedepvirajočih, pokaže pa, da so tako delavske kot meščanske regulirane, "zatirane", le da na različne načine, prek drugačnih normalizacijskih praks, ki jih umeščajo. Konceptualno osnovo tem praksam pa vsakič znova priskrbijo psihološke teorije. Zato tudi ni naključje, da se te (prakse in teorije) v posameznih obdobjih razlikujejo, pogosto tudi diametralno, in s tem povzročajo vzgojno dezorientiranost "potrošnikov" (prim. tudi Lasch, 1986 in Salecl, 1992).

EPILOG

Če psihologija posameznika v odločilni meri izhaja iz evgeničnih strategij, ki so s konceptualizacijo degeneriranosti prispevale k poskusom reguliranja prebivalstva, pa je socialnopsihološki model v večji meri navezan na neohigienske strategije, ki so konkurirale evgeničnim. To je moč razbrati tudi iz primerjave prizadevanj njihovih sodobnih naslednic.

LITERATURA

- Canguilhem, G., What is psychology?, v: *Ideology and Consciousness*, 7/1980, London, str. 37-50.
- Donald, J., Znanilec prihodnosti: šolanje, podvrženje in subjektivacija, v: *Vzgoja med gospostvom in analizo*, ur. Bahovec, E. Krt, Ljubljana 1992.
- Donzelot, J., *The Policing of Families*, Pantheon, New York 1979.
- Foucault, M., *Vednost, oblast, subjekt*, Krt, Ljubljana 1991.
- Henriques et al., *Changing the Subject*, Methuen, London 1984.
- Kvale, S. (ur.), *Psychology and postmodernism*, Sage Publication, London 1992.
- Rose, N., *The psychological complex*, Routledge and Kegan Paul, London 1985.
- Salecl, R., *Disciplina kot pogojev svobode*, Krt, Ljubljana 1992.
- Walkerdine, V., Lucey, H., *Democracy in the Kitchen*, Virago, London 1989.